

Výjezdní seminář z obchodního práva
Obchodněprávní judikatura včera, dnes... a zítra?

13. – 15. dubna 2018

K existenci pohledávky v době odporovaného jednání

Jan Kubíček

5. ročník PF UK

Resumé

Rozsudek Nejvyššího soudu NS 21 Cdo 5570/2015 se zabývá otázkou odporovatelnosti právního jednání za situace, kdy sporný dluh zanikl v důsledku narovnání.

Soud byl patrně příliš přísný, když dospěl k závěru, že z důvodu zániku závazku v důsledku narovnání ještě předtím, než pohledávka z něj byla vymahatelná, vede k nemožnosti domoci se vyslovení relativní neúčinnosti. Pohledávka z narovnání, která se posléze vymahatelnou stala, totiž vznikla až po odporovaném právním jednání. Narovnání v tomto případě však mělo jasnou příčinu – kdyby pronajímatelka nebyla věřitelem ve sporném závazkovém vztahu, sotva by došlo k uzavření dohody o narovnání.

To by tedy mnohdy znamenalo, že jakékoli narovnání, ke kterému dojde po jednání zkracujícím věřitele, bude mít za následek umenšení majetku dlužníka a tedy zkrácení věřitele. Ten tak nebude mít k dispozici účinnou obranu.

1. Úvod a cíl práce

Cílem práce je poukázat na problematičnost požadavku soudu s ohledem na narovnání, s tím spojený zánik závazku a následnou nemožnost domoci se vyslovení relativní neúčinnosti. Účel institutu narovnání za takového pojetí potom není možné vhodně využít, nechce-li věřitel přijít o možnost bránit se pokusu o zkrácení ze strany dlužníka.

Mnohé z judikatury vytvořené za starého práva lze v otázkách odporovatelnosti právního jednání využívat i nadále. Institut narovnání zůstává i v novém právu víceméně stejný, ale objevuje se i názor, že u narovnání přeci jen došlo k posunu.

2. Právní názor soudu

Soud se zabýval odporovatelností právního úkonu. Pohledávka věřitele existující v době odporovatelného jednání zanikla v důsledku narovnání, aniž by kdy nabyla vykonatelnosti. Nová pohledávka, narovnáním vzniklá, nakonec vykonatelnosti nabyla. Avšak neexistovala v době jednání. Soud proto dospěl k závěru, že je věřitel není aktivně legitimován a proto nemůže jeho odpůrcí žaloba být úspěšná.

Dle soudu tedy věřitel, jenž má vůči dlužníkovi vykonatelnou pohledávku z dohody o narovnání, nemůže odporovat právnímu úkonu dlužníka učiněnému před uzavřením této dohody o narovnání poté, co měl vzniknou původní sporný dluh.

3. Skutkové okolnosti případu

Mezi pronajímatelkou a jejími nájemci vznikl po jednostranném zvýšení nájemného za necelé 3 roky sporný dluh. Pohledávka z nedoplatku na nájemném vznikala od 01.01.2007 do 31.11.2009. Posléze došlo k dalšímu jednostrannému zvýšení nájemného.

Darovací smlouva mezi nájemci a jejich synem byla uzavřena dne 01.12.2008, právní účinky vkladu následně nastaly ke dni 13.01.2009. Toto právní jednání – převod vlastnického práva k nemovitosti z nájemce na syna – bylo posléze napadeno odpůrcí žalobou pronajímatelky. Ta odpůrcí žalobu podala 27.09.2010. Celkový dluh po několika rozsudcích dosáhl včetně náhrady nákladů řízení ke dni 06.05.2011 výše přibližně 1 700 000 Kč.

Dne 12.05.2011 se nájemci s pronajímatelkou dohodli o narovnání sporných dluhů tak, že jí do 3 měsíců zaplatí 1 200 000 Kč. To nesplnili, a proto jim bylo rozsudkem uloženo tuto částku s úroky z prodlení zaplatit. Na základě tohoto rozsudku bylo vedeno exekuční řízení. Soud prvního stupně vzal za prokázané, že syn o vleklých sporech ohledně nájemného věděl a že nevynaložil žádné úsilí (tím méně potom náležitou pečlivost) aby zjistil, zda darovací smlouvou nemohou být zkráceni věřitelé. V rámci darovací smlouvy nájemci neobdrželi ekvivalentní plnění.

Posléze byly ještě obě jednostranná zvýšení nájmu ze strany pronajímatelky rozsudkem určeny jako neplatné. (To však dle doktríny nemá za následek zrušení závazku založeného dohodou o narovnání, protože s nejistotou ohledně platné existence práv a povinností institut narovnání počítá a k překonání této nejistoty koneckonců i slouží.)

Soud tedy 29.12.2014 určil, že darovací smlouva je vůči žalobkyni neúčinná. Odvolací soud dne 21.05.2015 však žalobu zamítl. Nejvyšší soud potvrdil správnost tohoto rozhodnutí a dovolání pronajímatelky zamítl.

4. Odůvodnění rozhodnutí

Nejvyšší soud uvedl, že k aktivní věcné legitimaci věřitele k žalobě na neúčinnost právního jednání dlužníka stačí, aby měl v době odporovaného právního jednání pohledávku klidně zatím ještě nesplatnou nebo i jen budoucí, tedy pohledávku z aktuálně už existujícího právního vztahu, jejíž vznik je vázán na naplnění další právní skutečnosti, která zatím nenastala. Takovými jsou např. pohledávky ze smluv, které zatím ještě nevyvolávají právní účinky.

Soud své rozhodnutí odůvodnil tím, že odporovaným právním jednáním je darovací smlouva ze dne 01.12.2008 mezi dlužnicí (nájemkyní) a žalovaným (synem nájemkyně), na základě které bylo převedeno vlastnictví nemovitosti. Pohledávka ze zvýšeného nájemného byla mezi pronajímatelkou a nájemci sporná. Především se však nestala vymahatelnou, protože nebyla žalobkyni přiznána žádným vykonatelným rozhodnutím nebo jiným titulem, který by umožnil nařídit výkon rozhodnutí (exekuci).

Aktivní věcnou legitimaci k odpůřčí žalobě dle § 42a odst. 1 OZ (dnes § 589 NOZ) dle soudu u pronajímatelky nezakládá ani pohledávka vzniklá z dohody o narovnání ze dne 01.06.2011, protože ta se sice nakonec pravomocným rozsudkem ze dne 23.07.2013, avšak vznikla až uzavřením dohody o narovnání dle § 585 OZ (dnes § 1903 NOZ) a nebyla tak pohledávkou pronajímatelky v době, kdy došlo k odporovanému právnímu jednání. Protože tak v této době neměla žádnou pohledávku, nemohlo uzavřením odporované darovací smlouvy k její zkrácení jako věřitelky. Proto odpůřčí žaloba není důvodná.

5. Vztah k doktríně

5.1. Odporovatelnost / relativní neúčinnost

Vyslovení odporovatelnosti znamená nastolení relativní neúčinnosti odporovaného právního jednání. Toto právní jednání pak zůstává i nadále platným a zakládá všechny předvídané právní následky (např. převod vlastnictví nemovitosti). Mezi věřitelem a osobou, která od dlužníka nabyla majetek, se však následky právního jednání neprosadí a na tento jejich právní vztah se hledí, jako kdyby k právnímu jednání nikdy nedošlo a jeho účinky tak nenastaly. V novém právu se byl pojem odporovatelnosti nahrazen relativní neúčinností.

Pokud soud odpůří žalobě vyhoví, představuje jeho rozhodnutí podklad k tomu, aby se věřitel mohl na základě titulu způsobilého k výkonu rozhodnutí (exekučního titulu) vydaného proti dlužníku domáhat nařízení výkonu rozhodnutí (exekuce) postižením toho, co odporovaným právním úkonem z dlužníkovy majetku ušlo. Domáhat se může na osobě, v jejíž prospěch bylo neúčinné právní jednání učiněno (viz např. rozhodnutí NS 21 Cdo 1456/2015).

5.1.2. Úmysl zkrátit věřitele a osoba blízká

Úmysl zkrátit věřitele se mezi osobami blízkými presumuje. Proto v daném případě nebylo třeba prokazovat, že dlužník jednal s úmyslem zkrátit věřitele (*cum animo fraudandi*), ani to, že o takovém úmyslu věděl syn, kterému darovací smlouvou vznikl prospěch (viz např. rozhodnutí NS 21 Cdo 1912/2000). Samozřejmě pro úspěch pronájemtelky jako žalobkyně by bylo bezpečnější, aby předkládanými důkazy vyloučila úspěšnou obranu žalovaného syna. Ten by mohl případně tvrdit a prokázat, že o úmyslu nájemců zkrátit pohledávku pronájemtelky nemohl vědět ani při náležité pečlivosti.

Dle judikatury se náležitá pečlivost posuzuje ve vztahu ke konkrétnímu případu. Pro úspěšnou obranu je dle článku Jakuba Dohnala v Právních rozhledech nutné aspoň např. předložit písemné dotazy adresované veřejné instituci nebo soud a podobně [2010, s. 882], nestačí např. pouhé dotázání se dlužníka. Rozsudek NS 21 Cdo 3627/2013 však říká, že osoba blízká nemusí „sama aktivně pátrat po závazcích“ dlužníka. Musí poznat dlužníkovu úmysl zkrátit věřitele, který tu v době odporovatelného právního úkonu objektivně musel být a projevoval se v chování dlužníka.

V nové úpravě zmizel pojem „náležitá pečlivost“, tedy aktivita, která je vyžadována od osob blízkých, chtějí-li se ubránit relativní neúčinnosti. Požadavky stanovené judikaturou pro obranu proti relativní neúčinnosti však patrně zůstanou stejné.

5.1.3. Aktivní věcná legitimace k odpůří žalobě

Dle autorů publikace Soudní judikatura ve světle nového občanského zákoníku [2016, s. 100] je i nadále platné rozhodnutí NS 21 Cdo 549/2001. Toto rozhodnutí ozřejmilo, že k odpůří žalobě je aktivně věcně legitimován ten, kdo měl za dlužníkem pohledávku v době odporovaného právního úkonu. Taková jeho pohledávka mohla být zatím nesplatná nebo dokonce pohledávka budoucí (taková, která na základě vzniklého závazkového vztahu má vzniknout až v budoucnu). Pohledávka tedy v době odporovaného právního úkonu nemusí být vymahatelná. Stačí, když bude vymahatelná aspoň v době, kdy soud o odpůří žalobě rozhodne. Ani nová právní úprava na takto pojaté věcné legitimaci odpůřího žalobce nic nemění.

Rozhodnutí NS 21 Cdo 2285/2000 říká, že vymahatelnou pohledávkou byla ve smyslu § 42a OZ taková pohledávka, která byla věřiteli přiznána vykonatelným rozhodnutím nebo jiným titulem, na základě kterého lze nařídit exekuci. NOZ používá v souvislosti se žalobou na

relativní neúčinnost pojem „vykonatelná pohledávka“, takže stará judikatura zabývající se pojmem „vymahatelná pohledávka“ v této souvislosti už není potřeba. Zmíněné rozhodnutí také dochází závěru, že pokud v době rozhodování o odpůrčí žalobě pohledávka odpůrčího žalobce za dlužníkem zatím ještě není vymahatelná a žalobce se jí domáhá v jiném řízení, je tím zpravidla dán důvod k přerušení řízení o odpůrčí žalobě podle § 109 odst. 2 písm. c) OSŘ. I tento závěr zůstává i nadále relevantní.

5.2.1. Narovnání

Institut narovnání není doktrínou vykládán ve všech ohledech zcela jednotně. Za starého OZ doktrína zastávala stanovisko, že při narovnání dosavadní závazek zaniká a vzniká nový (případně vzniká nový, pokud dosavadní závazek vlastně právně neexistoval). S přijetím NOZ se však objevily také názory, že se situace změnila a bude možné připustit narovnání jako dohodu o změně obsahu závazku, konkrétně v komentáři Pražáka, Fialy, Handlara [2017, s. 373-376].

Odlišnost narovnání od novace

Dohoda o novaci je upravena v § 1902 NOZ a spočívá ve změně obsahu závazku, přičemž se dosavadní závazek ruší a nahrazuje novým. Vůle stran musí směřovat ke zrušení dosavadního a současně ke zřízení nového (animus novandi). Dosavadní závazek zaniká právě tím, že je nahrazen novým. Novace sama je samostatným právním důvodem vzniku nového závazku. Námitky a podmínky z vedlejšího ujednání původního závazku se na nový závazek už nevztahují.

5.2.2. Narovnání ve starém OZ

Podle komentáře Švestky, Spáčila, Škárové a Hulmáka [2009, s. 1711-1713] je účelem narovnání ve smyslu § 585 OZ odstranit spornost nebo pochybnost ohledně práv a povinností. Jde tedy o řešení situace, kdy strany mají odlišný názor na existenci, platnost, kauzu nebo obsah závazku. Dosavadní závazek dohodou o narovnání zaniká a je nahrazen závazkem novým (§ 585 odst. 3 OZ). Cílem takové dohody je předejít dalším pochybnostem a sporům, ke kterým by pravděpodobně rozdílné názory stran vedly – cílem není zjistit, jak se skutečně věci mají (viz IV. ÚS 13/2000). Spornost nebo pochybnost je subjektivní a spočívá na stranách dohody – neposuzujeme ji objektivním hlediskem.

Dosavadní závazek při narovnání zaniká jen v rozsahu, v jakém je nahrazen novým závazkem vyplývajícím z narovnání. Narovnáním však nemusí dojít k faktické změně v právech a povinnostech – byl by i v takovém případě zánik závazku překážkou pro odpůrčí žalobu? Dohoda o narovnání je samostatným právním důvodem vzniku závazku – dosavadní závazek jí zaniká a je nahrazen novým závazkem v dohodě sjednaným. Po uzavření dohody o narovnání se tedy věřitel už nemůže domáhat plnění z původního závazku, nadále existuje už jen závazek nový.

Podle § 586 odst. 2 OZ je narovnáním možné založit právo i tam, kde původně nebylo. Pokud tato neexistence práva vyjde dodatečně najevo, neznamená to neplatnost narovnání – podmínkou zde však je dobrá víra obou stran.

Z nedávné doby je možné uvést rozsudek NS 21 Cdo 5570/2015 ze dne 06.10.2016, ve kterém soud říká, že „Narovnáním lze ostatně založit i právo neexistující, pokud strany mají různý názor na tuto nejistotu nebo spornost samotné existence či neexistence práva. Právo tak může narovnáním vzniknout, byť objektivně předtím neexistovalo.“

Právě taková byla situace i v popisovaném případě, protože v řízeních probíhajících po uzavření dohody o narovnání bylo rozhodnuto, že jednostranné zvýšení nájmu pronajímatelkou bylo neplatné.

Narovnání má řadu shodných rysů s privativní novací (§ 570 OZ). I u narovnání je podstatou to, že dohodou stran dosavadní závazek zaniká a nahrazuje se závazkem novým. U narovnání je však předpokladem spornost nebo pochybnost ohledně závazku. Právní následky zmíněných institutů se však liší (např. v otázce zajištění).

5.2.3. Narovnání v NOZ

V NOZ je narovnání upraveno v § 1903. Došlo k systematické změně zařazení do oddílu změn obsahu závazků, zatímco ve starém občanském zákoníku byl tento institut zařazen do oddílu zániku závazků. Povaha institutu narovnání však znesnadňuje jednoznačné zařazení.

Podle komentáře Lavického, Lasáka, Petrova a Richtera [2014, s. 818-823] narovnáním nedochází ke změně v obsahu dosavadního závazku – ten totiž zaniká a nelze jej už měnit. Platí to i při případné obsahové totožnosti nového a dosavadního závazku. Strany se tak po narovnání nemohou původního závazku dovolávat. Navíc je možné, že původní závazek ani platně nevznikl – v takovém případě tak „jen“ vzniká závazek nový. V tom autoři spatřují důvod, proč novace není zvláštním druhem privativní novace (§ 1902 NOZ), protože pro ni je existence dosavadního závazku nutným předpokladem.

Jiný názor ohledně narovnání zastává Jiří Handlar v komentáři Pražáka, Fialy, Handlara [2017, s. 373-376]. Podle něj v rámci nové úpravy může narovnání mít mimo povahy novace (kdy dojde k zániku původního závazku) také povahu pouhé dohody o změně obsahu závazku, který přitom nezaniká. Argumentuje mimo jiné právě i změnou systematického zařazení institutu narovnání.

Nejsem si jistý, zda je takový názor přesvědčivý. Jde v případě, kdy je závazek jen měněn, skutečně o narovnání, respektive o jeho zvláštní formu? Domnívám se, že spíše ne – i s ohledem na jednoznačný text § 1903 (novace) a § 1904 (narovnání) NOZ.

Podle komentáře Lavického, Lasáka, Petrova a Richtera [2014, s. 818-823] jsou podstatnými znaky narovnání kromě spornosti/pochybnosti ohledně dosavadního obsahu závazku a vzniku nového závazku také to, že obsahem narovnání jsou oboustranné ústupky stran. Jiří

Handlar v komentáři Pražáka, Fialy, Handlara [2017, s. 370] naopak oboustranné ústupky stran za pojmový znak narovnání nepovažuje. Narovnání je totiž dle něj konstitutivní. Tím se liší od současného pojetí uznání dluhu, které je deklaratorní a jen prohlašuje existenci závazku (tím se dle § 2053 NOZ zakládá domněnka existence dluhu, která může být vyvrácena). Dle Handlara požadavek na oboustranné ústupky stran pochází z předválečné doktríny, která znala konstitutivní uznání dluhu. Narovnání tak bylo určeno právě pro případ oboustranných ústupků.

6. Použitelnost rozhodnutí po rekodifikaci

Domnívám se, že rozhodnutí je i nadále použitelné, ač nevede k optimálním důsledkům. Věřitele vede k velké obezřetnosti při uzavírání dohod o narovnání s dlužníky.

7. Zhodnocení a vhodnost řešení zvoleného soudem

Soud trval na tom, že pro úspěšnou odpůřčí žalobu zde musí být jedna pohledávka věřitele, která existuje v době odporovaného právního jednání a je nejpozději v době rozhodování o odpůřčí žalobě vymahatelná. Nutnost existence pohledávky věřitele (byť zatím nevymahatelné) už v době odporovaného právního jednání dlužníka potvrdil např. soud v rozhodnutí MS 31 Cdo 1704/98.

Dle věřitele (pronajímatelky) se její pohledávka z narovnání vázala k závazkovému vztahu mezi stranami z doby před narovnáním. Soud však odmítl, že by tato pohledávka byla v režimu pohledávky budoucí, což je patrně správné – koneckonců ze vztahu založené nájemním vztahem skutečně nevyplyvá jakákoli budoucí pohledávka z narovnání.

7.1. Narovnání jako zavření dveří k relativní neúčinnosti?

Byly zde tedy dvě pohledávky – jedna existující v době odporovatelného právního jednání, avšak nevymahatelná. A druhá, která byla v době rozhodování o odpůřčí žalobě vymahatelná, avšak formálně vzato v době odporovaného jednání neexistující. Narovnání, které v souladu s doktrínou i judikaturou znamená zánik původního závazku a vznik nového, potom vede k tomu, že odpůřčí žaloba nemůže být úspěšná.

Smyslem odpůřčí žaloby je, aby se žalující věřitel mohl uspokojit z toho, co z majetku dlužníka ušlo v úmyslu věřitele zkrátit. Výsledek v tomto případě však je takový, že tento smysl zůstal nenaplněn. Možná by bylo lepší řídit se úvahou, že bez existence původního, jakkoli mezi stranami sporného závazku, by k žádnému narovnání nedošlo. Zde narovnání vedlo k nemožnosti naplnit podmínky kladené soudem na pohledávku. Ačkoli uzavřením dohody o narovnání jeden závazek zanikl a jiný vznikl, věřitel zůstal věřitelem – byť za jiných podmínek. Výsledkem takového výkladu soudu je, že dlužník úspěšně zmenšil svůj majetek a zkrátit tak věřitele. Takto přísné požadavek kladený na věřitele a jeho pohledávku patrně není nejvhodnější.

8. Prameny

Odborná literatura:

ŠVESTKA, J., SPÁČIL, J., ŠKÁROVÁ, M., HULMÁK, M. a kol.: Občanský zákoník I. a II. Komentář, 2. vydání. C. H. Beck, 2009.

LAVICKÝ, P., LASÁK J., PETROV J., RICHTER T.: Občanský zákoník V. Závazkové právo. Obecná část (§ 1721-2054). Komentář. C.H.Beck, 2014.

PRAŽÁK Z., FIALA J., HANDLAR J. a kol.: Závazky z právních jednání podle občanského zákoníku. Komentář. Leges, 2017.

DOHNAL J.: Vybrané aktuální otázky odporovatelnosti v občanském zákoníku. Právní rozhledy 24/2010.

BEJČEK J.: O proměnlivosti a zastupitelnosti započtení, uznání a narovnání. Právní rozhledy 15-16/2017, s. 515.

BEZOUŠKA P., DOLEŽAL T., HULMÁK M., PSUTKA J.: Soudní judikatura ve světle nového občanského zákoníku. Wolters Kluwer, 2016.

Normativní právní akty:

zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (NOZ)

zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník (OZ)

zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád (OSŘ)

Judikatura:

NS 21 Cdo 5570/2015

NS 21 Cdo 1456/2015

NS 21 Cdo 3627/2013

NS 21 Cdo 549/2001

NS 21 Cdo 2285/2000

NS 21 Cdo 1912/2000

IV. ÚS 13/2000